

Nyíri Kristóf

EURÓPA SZÉLÉN

Eszmetörténeti vázlatok

Kossuth Könyvkiadó · 1986

EURÓPA SZELMÉN

Észlelési vázlatok

ISBN 963 09 2818 3

© NYÍRI KRISTÓF, 1986

(4170)

E könyvben azon osztrák–magyar filozófiatörténeti vizsgálódásaim részleges lezárására teszek kísérletet, melyeket az 1970-es évek legelején kezdtem meg, s melyek első összefoglalása *A Monarchia szellemi életéről* című, 1980-ban megjelent kötetem volt. Ama kötetben az osztrák illetve a magyar liberalizmus kifejlődése s válsága, valamint a Monarchia nemzeti-nemzetiségi mozgalmainak dilemmái jelentették azt a történeti összefüggésrendszert, melyben az osztrák és magyar filozófiatörténet vonatkozó mozzanatait értelmezni, illetve föloldani igyekeztem. Ennek megfelelően erős hangsúlyt nyert a filozofikus osztrák és az úgymond filozófiátlan – mert nemzeti érzésbe-tudatba ágyazott – magyar gondolkodás szembeállítás, s az a filozofikusságnak a társadalmi fejlődés viszonylagos egészsége jeleként való értékelése. Jelen könyvemben a hangsúlyok máshova esnek.

Megmutatkozott ugyanis, hogy tágabb történeti látószögéből tekintve Ausztria és Magyarország a hosszú távú politikai-gazdasági-társadalomlélektani problémák nagyobb körében osztozik, mint azt a soknemzetiségű/nemzeti, iparosodó/agrár, vagy akár birodalmi/alávetett ellentétpárok látni engednék. Hiszen mind Ausztria, mind Magyarország, ha eltérő mértékben is, az európai civilizációs fejlődés, az európai polgárosulás peremvidékén helyezkedik el; nemcsak Magyarország, de Ausztria területe is eredetileg római *limes*, karoling *Mark*; a virágzó középkorban nemcsak

Ausztria, de Magyarország is német szellemi és gazdasági kolonizációs terület, később a második jobbágyság kialakulásának, az arisztokrácia túlnyomó hatalmának, a csökevényes polgári fejlődésnek színtere, a török háborúk elszenvedője, a kialakulóban levő nyugat-európai kapitalizmus keleti perifériája. A periférikus helyzet elméletgerjesztő hatalma mindig tetemes, ám nem mindig jótékony. A nyugat-európai polgári életformától, politikai berendezkedéstől való távolság olykor ezen életforma romantikus-messianisztikus tagadásának adhat tápot; így történt Magyarországon különösen a fiatal Lukács György Dosztojevskijjel foglalkozó írásaiban, Ausztriában pedig Christian von Ehrenfels késői vallás- és történetfilozófiájában. Előbbinek értékelését kísérli meg könyvem ötödik, utóbbiét a második fejezete. Ehrenfels keletre tekintő filozófiájához képest Ausztriában a nyugatra tekintő elmélet és gyakorlat bizonyult előrevivőnek. A vonatkozó gyakorlat buktatóit és lehetőségeit a múlt századi Ausztria ipari-gazdasági megújításának egyik főszereplője, Karl Wittgenstein pályájának bemutatásán keresztül igyekszik érzékeltetni a harmadik fejezet. A nyugatra tekintő osztrák elmélet sajátosságaival foglalkozik a könyv filozófiatörténeti alapvonalát képviselő első és részben a negyedik fejezet. Az ezekben a fejezetekben tárgyalt eszmetörténeti jelenségek a periférikus helyzetnek azonban már jobbára pozitív, konstruktív-realisztikus elméletteremtő erejét mutatják. Az első fejezet százötven év osztrák és magyar eszmevilágából egyfajta sajátos konzervatív filozófiai antropológia történeti vonulatát emeli ki, az érintkező, párhuzamos, vagy éppen egymásra épülő, egymáshoz kapcsolódó gondolatokat. A vonatkozó magyar gondolati mozzanatok osztrák elmélettörténeti keretben való tárgyalását éppen a párhuzamok és kapcsolódások, valamint a társadalmi-történeti alapok már jelzett közössége teszik lehetővé. Az osztrák konzervativizmus itt föltárt vonulata kezdettől fogva nem annyira a

múlt egyszerű visszaállítására vagy a fönnálló pusztta megőrzésére törekszik, mint sokkal inkább valamiféle egyensúlyra haladás és megtartás, változás és állandóság, szabadság és tekintély között. Bizonyos liberális eszmékkel történő keveredés jellemzi, s ez a keveredés a tizenkilencedik és huszadik század folyamán egyre inkább ötvöződéssé, szintézissé kristályosodik. Egyfelől a Hofbauer-kör vallásos, irracionális érzéseinek, másfelől Gentz és Metternich racionalista elveinek örököseként, ez az elméleti vonulat fokozatosan eljut oda, hogy értékrendjében a társadalom vegye át az állam helyét (ez a fejlemény először Széchenyi István-nál mutatkozik, aki mindenekelőtt a nemzeti közösségre irányítja figyelmét); eljut a gazdasági erők, különösen a szabad piac jelentőségének fölismeréséhez (ez a téma különösen Mengernél áll majd előtérben, de már Széchenyinél szerepet játszik); nagyobb fogalmi pontoságra tesz szert (jelesül Eötvös esetében, aki Széchenyi számos alapgondolatát tovább finomította, nyomatékosan bírálta a központosító államot, viszont kevésbé foglalkozott gazdasági kérdésekkel); a történeti misztifikációkat mindinkább fölcseréli a dogmamentességre törekvő történeti módszertannal (ez a törekvés mind Szekfűnél, mind Hayeknél kifejezetten jelen van); és eljut egy nem-dualisztikus emberképhez, amelyet már Széchenyi részben előlegezett, Musil megközelített, Hayek messzemenően kidolgozott, és Ludwig Wittgenstein szigorú fogalmi alapokra helyezett. Mondhatjuk, hogy míg a társadalomfilozófia területén Hayek a Mengerre és Eötvösre jellemző eszméket építette tovább, addig Wittgenstein azokat a fogalmi alapokat dolgozta ki, amelyek a hayeki elmélet koherensebb újrafogalmazását teszik lehetővé. Könyvem tehát kísérltet tesz egy olyan osztrák – és részben magyar – szellemi vonulat föltérképezésére, melyen belül a társadalmi evolúció organikus fölfogása gazdasági téren sajátosan összekapcsolódik a szabad vállalkozás előnyeinek fölismerésével.

Ezen vonulat történeti föltárása ma nem nélkülöz bizonyos aktualitást. Ám az eszmetörténeti rekonstrukció csak előkészítheti, s nem helyettesítheti az érvelő elméleti elemzést. Ezért utaltam bevezetőül arra, hogy vizsgálódásaimat csupán *részlegesen* tekintem lezártnak. Folytatni igyekszem ezeket, amennyiben az osztrák konzervativizmus eszmetörténetében megfogalmazásra kerülő *ismeretelméleti tartalmakat* rendszeres-analitikus módszerekkel szeretném tovább vizsgálni; a remélt út innen megőrzés és újítás, *hagyomány* és *ésszerűség* viszonyának elméleti kutatása, a *hagyomány fogalmának* szisztematikus elemzése felé vezet tovább.

ELŐSZÓ / 5

I. AZ OSZTRÁK EMBERKÉP:
KONZERVATÍV ELMÉLET
HOFBAUERTÓL HAYEKIG / 9

II. EHRENFELS ÉS MASARYK:
GONDOLATOK
A TÖRTÉNELEM PERIFÉRIÁJÁN / 35

III. LIBERÁLIS GAZDASÁG:
AZ IDŐSEBB WITTGENSTEIN / 67

IV. KONZERVATÍV ANTROPOLÓGIA:
AZ IFJABB WITTGENSTEIN / 93

A konzervatív ismeretfilozófia kezdetei / 97
Antropológiai konzervativizmus / 108
Konzervativizmus és zsidóság / 125
„A kék és barna könyvek” / 139
„Filozófiai vizsgálódások” / 143

V. A FIATAL LUKÁCS ÉS DOSZTOJEVSZKIJ / 167

JEGYZETEK / 191

HIVATKOZOTT IRODALOM / 237